

J.M. Vermeulen

Wonderen aan de Scheldestromen

Geestelijk, kerkelijk en maatschappelijk leven te Stavenisse,
met daarin centraal de ouderlingen Potappel en Slager
en de latere predikanten (1206 - 2014).

Inhoud

Ten geleide (ds. Th.L. Zwartbol)	7
Verantwoording	9
DEEL 1 DE GESCHIEDENIS VAN DORP EN DORPSKERK	
1. De waterstrijd van Stavnesse (1206 - 2014)	11
2. De hervormde kerk in de branding (1616 - 1953)	22
DEEL 2 DE GESCHIEDENIS VAN DE VRIJE GEMEENTE	
3. Ledeboeriaans bij ds. P. van Dijke (1855 - 1864)	36
4. Ledeboeriaans bij ds. D. Bakker (1865 - 1874)	45
5. Vrije Gereformeerde Gemeente (1875 - 1880)	49
6. Vrijblijvend kerkverbond (1880 - 1889)	52
7. Vereenigde Gemeente (1889 - 1899)	59
8. Vrije Gemeente bij ds. P. van der Heijden (1899 - 1920)	64
DEEL 3 PREDIKERS VAN DE OUD GEREFORMEERDE GEMEENTE	
9. Ouderling L.J. Potappel (1906 - 1953)	68
10. Diaken en ouderling J.W. Slager (1928 - 1953)	113
11. Gemeente in de ramp (1953)	142
12. Oefenaar en dominee J.W. Slager (1953 - 1965)	156
13. Ds. J. van Prooijen (1968 - 1976)	177
14. Ds. J. Schinkelshoek (1979 - 1981)	192
15. Ds. G. Gerritsen (2004 - 2008)	204
16. Ds. Th.L. Zwartbol (2011 - heden)	218
DEEL 4 STAVENISSE NA DE RAMP	
17. Het nieuwe Stavenisse (1953 - 2014)	227
18. Herdenkingspreek na 60 jaar (2013)	247
Noten	258
Persoonsnamenregister	267
Fotoverantwoording	272

Ten Geleide

Ons is gevraagd een *Ten Geleide* te schrijven in dit boek, dat voor u ligt. Wij wilden daar zeker aan voldoen, daar wij het met aangenaamheid hebben mogen lezen.

Het betreft de geschiedenis van het dorp Stavenisse en ook het kerkelijk leven. Zover wij weten is er nooit een boek uitgegeven over Stavenisse waarin zoveel over het geschiedkundige en kerkelijke leven staat opgetekend. We mogen hieraan wel toevoegen, dat er ook veel bijzondere citaten in zijn opgenomen van het volk van God en veel beschrijvingen van de wonderen die God aan dat volk gedaan heeft. Stavenisse had vroeger vele inwoners die de Heere vreesden met een recht kinderlijke vreze. We denken aan een uitspraak van Potappel, die wij tegenkwamen in dit boek: ‘Terwijl ik daar over de Voorstraat liep en al die huizen zag, dacht ik eraan dat in elk huis wel een bekeerd mens heeft gewoond, die ik gekend heb, of waarvan de oude vromen uit overlevering hebben verteld.’ Vele namen komen erin voor van mensen die nog in de gedachten voortleven, of die wij nog hebben gekend en die nu de strijd te boven zijn. We denken zo aan enkelen die veel voor het kerkelijk leven in Stavenisse mochten betekenen, o.a. ds. P. van der Heijden, die er twintig jaar gearbeid heeft, aan ds. J. Fraanje, die daar bijna dertig jaar gearbeid heeft, aan ouderling L.J. Potappel, aan ds. J.W. Slager, ds. J. van Prooijen, ds. J. Schinkelshoek, ds. B. Toes, Ds. E. du Marchie van Voorthuysen, ds. J. van der Poel en vele anderen.

Waren dat mensen zonder gebreken? Nee, want er is er maar Eén op aarde geweest Die zonder gebreken en zonder zonden was. We denken hierbij aan een uitspraak van ds. J. van der Poel op de mansledenvergadering op 28 augustus 1953 in het kerkgebouw aan de Prins Bernhardstraat, waar werd gesproken over het voorgaan van Slager. Daar zei ds. Van der Poel: ‘O Stavenisse, zijt uw voorgangeren onderdanig, daar de duivel zulks wil onderdrukken. Ziet de gebreken niet, want wie geen gebreken heeft, zal hier niet kunnen wezen. Er is maar één Joodse Man op Wie u kunt leunen, en niet op een mens.’ Och geliefden die dit lezen, welk een eenvoudig woord en welk een dierbare waarheid en inhoud, als men verwaardigd mag worden te ervaren wat in Hooglied 8:5 staat opgetekend, en dat wel zielsbevindelijk gewerkt door Gods Geest: ‘Wie is zij, die daar opklimt uit de woestijn, en lieflijk leunt op haar Liefste?’ Om zo door en uit genade geleid te mogen worden, en te rusten in de arbeid van die Ander. Dan zijn wij niets en Christus is ons álles. Dan schiet alleen genade over

en daartegenover, aan onze zijde, alleen schuld. Het zal toch altijd gaan in de weg van schuld, boete en berouw, opdat er plaatsgemaakt mag worden voor het woordje 'genade.'

We hebben reeds aangehaald dat we niet durfden weigeren een kort woord ter inleiding te schrijven, daar wij nu zelf ook aan de gemeente van Stavenisse zijn verbonden. Het trof ons ook dat ds. J. Schinkelshoek door ds. C. Smits in Stavenisse is bevestigd met de woorden uit Jesaja 51:16: 'En Ik leg Mijn woorden in uw mond, en bedek u onder de schaduw Mijner hand; om den hemel te planten en om de aarde te gronden, en om te zeggen tot Sion: Gij zijt Mijn volk.' Deze tekstwoorden hebben in ons eigen leven een bijzondere betekenis mogen krijgen, en dat inzonderheid om het Woord te prediken, gevoelende de onbekwaamheid in onszelf. Mocht dat Goddelijke Woord ook in Stavenisse en daarbuiten nog vervuld worden: 'Om den hemel te planten.'

Jeugd en jongeren, neem dit boek eens ter hand en lees het. We lezen hierin nog over de oefeningen van dat oude volk van God en over het gemeenschapsleven met hun Liefste, bij Wie zij nu eeuwig mogen wezen. Dat dit boek daartoe gesteld zou mogen worden als een middel in Gods hand, om de hemel te planten, is onze hartelijke wens en bede, Zijn Naam ter eer.

Stavenisse, januari 2014

Ds. Th.L. Zwartbol

DEEL 1 DE GESCHIEDENIS VAN DORP EN DORPSKERK

HOOFDSTUK 1

De waterstrijd van Stavnesse (1206 - 2014)

Na onvoorstelbare werkkraft en onuitputtelijke volharding is het er gekomen en vooral ook gebleven: Stavnesse. Niet het eerste, niet het tweede, maar het derde dorp van waakzame, werkzame en worstelende polderpioniers. Hun waterstrijd is nu voorbij, de worstelstrijd is eveneens gestreden. De duizelende waterhozen van eeuwen hebben plaatsgemaakt voor de langzame slag van golven in de verte. De Zeeuwse archipel is veranderd.

Stavenisse. Zeeland.

Zeeland: zee en land. Uit de zee geboren, zoals de naam zegt en door diezelfde zee onder de wateren begraven. Een chaos van kreken en watergangen, platen en zandbanken, slikken en schorren, vaak begroeid met gras en lamsoor. De enige bewoners waren uit de vogelwereld en deden zich tegoed aan insecten en kleine visjes die het ebbend water achterliet. Zeeland: een eindeloos wordingsproces; een overgang tussen land en water, tussen water en land.

Eindelijk verscheen er de mens, de eerste, die ontdekte dat de steeds stijgende schorren heerlijk voedsel voor de schapen opleverden. Avontuurlijke herders baanden zich een weg door de wildernis en wierpen dammetjes rondom het land dat zich boven het water verhief. Zo werden kreken afgesneden en stromen gedwongen een andere loop te nemen. Langzaam vol geslibd kwamen de eilanden steeds dicht bij elkaar. Maar voor hoe lang? Soms namen de golven in weinige uren de arbeid van jaren, van eeuwen misschien, genadeloos weg. En dan begon alles weer opnieuw: de worsteling tussen windkraft en spierkraft, waterkraft en daadkraft.

Maar mag het wel 'land' worden genoemd, wat zo half en half opdook uit de golven? Het was hoogstens een waterwildernis, een tijdelijke schuilplaats voor opgejaagde mensen. De Romeinse geschiedschrijver Plinius legde het wondere gebeuren rond het jaar 100 vast.

Tweewerf per etmaal, aanvloeiende van alomme, woelen de golven

over de onmetelijke vlakte, tweespalt stichtend in de eeuwige orde der natuur: mengende land en zee.

Dáár, op hooge heuvelen en op terpen, tot boven vloedpeil aangedragen, huist een ellendig volk.

Als het water het land overdekt, schijnen de hutten te dobberen op den vloed; als deze zich terugtrekt, zijn zij als gestrand. Op de vischen welke wegvluchten met de wateren, wordt rondom die hutten jacht gemaakt. Dit volk kent geen vee; kan zich niet voeden met melk, zooals de naburen. Met banden uit zeegras en biezen gevormd, vlechten zij vischnetten. Met slik, gedolven met handen en meer door den wind dan door de zon gedroogd, koken zij hunne spijzen en verwarmen zij hun door den noordewind verkleumd ingewand. Ze hebben geen andere drank dan het regenwater der putten onder den afdrup hunner woningen.

Zeeland was nog grotendeels onbedijkt en de zee hoefde er weinig moeite voor te doen om de schorren elke keer opnieuw te overstromen: per etmaal tweemaal vloed en tweemaal eb. Een scheppingswonder: wegtrekkend oceaانwater, laagwater, dat zich onder invloed van de maanstand op andere plaatsen ophoopt.

Naam

De naam Stavenisse is opgebouwd uit 'stave' en 'nisse'. Simpel, maar toch liggen er struikelstenen. Bij een 'stave' denken sommigen aan schorren, die zich als een 'staf' of 'staaf' in zee hadden uitgestrekt, maar misschien waren die schorren soms wel rond of hadden ze een andere vorm. Anderen suggereren een relatie met de afgod Stavo; onder die naam vereerden de oude Friezen eertijds hun Jupiter. Stavo's spraken waren daar alom beroemd; vandaar de naam Stavoren, de zetel van zijn verering. De geschiedenis laat ons in de steek.

De uitdrukking 'nisse' of 'nes' verwijst naar een landtong of natte schorren die steeds opnieuw overstroemd werden.

In oude documenten staat de landaanwinst geboekt als Stavnesse, Staafnesse, Staafvenisse en Staevenesse; alles is en alles was mogelijk. De naam Stavenisse won uiteindelijk.

Oudste Stavenisse

Stavenisse wordt voor het eerst genoemd in een oorkonde van 1206. Eigenlijk bestond het ontspruitend natuurparadijs uit vier eilandjes, gehuchtjes, met onder andere het befaamde Ter Doest, maar de hoofdparochie en 'het principaalste dorp' was Stavenisse. Toen al had het zijn eigen heren en vooral ook zijn eigen ridders. Die wetenschap is ontleend aan het huwelijkscontract van graaf Floris, dat op 5 maart 1214 werd ondertekend door ridder Betto van Stavenisse. Over die ridders hoeven we ons niet te verwonderen, en over die heren ook

niet, want de polders strekten zich toen uit tot ver in de Schelde, van ergens bij Noord-Beveland tot de slikken van Schouwen. Stavenisse was belangrijk, ja, heel Zeeland was strategisch belangrijk terrein, strak ingeklemd tussen Holland en Vlaanderen.³

In 1288 was er weer een stormvloed waarin duizenden mensen omkwamen. De prominente Melis Stoke, klerk van Floris de Vijfde, zag het aan en noteerde in zijn Rijnkroniek:

*Al Zeelandt verdronc seckerlike
Sonder Walcheren en Wolfaertsdike*

In 1304 ging Stavenisse in de golven onder en wel op St. Katharijndag. Van dorp, parochiekerk en huis Ter Doest was niets meer over dan een aan de getijden overgegeven drijvende enclave. Zo bleef het een kleine eeuw, tot Zierikzee geld rook.

Tweede Stavenisse

Het verdrinken Stavenisse, de schorren en de banken, trokken de aandacht van een Zierikzeese rentmeester, die uit was op vermeerdering van geldbezit en grondbezit. Die stad kreeg in 1391 van de gulle hertog Albrecht van Beijeren

De Voorstraat omstreeks 1900. Links, bij het gerij, konden de Stavenissers rijtuigen huren. Rechts staat een paard te wachten om te worden beslagen. Op de voorgrond een jongen met een kruiwagen ook wel 'korrewagen' genoemd.

vergunning 'om het oude land van Stavenisse weder te bedijken, zoo groot of klein als hij zulks oorbaar zou achten.'

Op 28 maart 1396 werd heer Jan van Heenvliet eigenaar van Stavenisse en als dank daarvoor gaf hij de bewoners ontheffing van tolbetaling en andere voorrechten. Dat was meer dan het lijkt, want de Stavenissenaren mochten nu vrij voorbij alle tolhuizen van Holland en Zeeland varen. Groot privilege, want overal waar de schippers aanlegden, rees de eerbiedwekkende gestalte van de onverbidde tolleenaar op.

In 1419 was de inpoldering van de Oud-Kempenshofstede, een gebied van 258 ha. Een afzonderlijk eilandje, waartegen al gauw de Moggershil werd aangedijkt. Het waren dieptreurige tijden toen in 1509 de golven van de Cosmus- en Damianusvloed het oude Stavenisse van de aardbodem vaagden. Dorp en polders bleven jaren als open slikken drijven; onbedijkt, een spel der golven, met terneergeslagen mensen, ontmoedigd en berooid. De enige tactiek was: vluchten. Het was ... voorbij. Heel Zeeland treurde mee:

*Als men Stavenisse sach declineren tot niet,
Sanck Zeelandt een soo harden Liet.*

Sint Felix Quade Saterdach

Het volgende rampjaar was 1530, toen grote stukken Zeeland werden verzwolgen door de Sint-Felixvloed oftewel Sint Felix Quade Saterdach; de schrikwekkendste vloed vóór de ramp van 1953 en de ergste uit de geschiedenis van Nederland. Echt een 'quade' dus. De dijken daverden op hun grondvesten en het aantal slachtoffers liep in de duizenden. Die ramp wordt vaak in één adem genoemd met een nieuwe overstroming twee jaar later, waardoor de wederopbouw verloren ging. Het grootste deel van Zeeland verdronk voor langere tijd. Noord-Beveland stond tot 1598 onder water, Sint-Philipsland tot 1645, het land van Borsele tot 1616 en het land ten oosten van Yerseke voor altijd: het huidige Verdrongen Land van Zuid-Beveland. Tientallen dorpen werden nooit meer opgebouwd en ook met Reimerswaal was alles voorgoed voorbij. Op Schouwen verdwenen Zuidkerke en Borrendamme van de kaart en het eiland Noord-Beveland zou heel lang drijvend blijven.

Mensen klommen op daken, op dijken en vliedbergen, maar waarvandaan moest hulp komen? Zo ook in Stavenisse, een losgeslagen doolhof van verwoeste huisjes, kronkelende krekken waar schelpdieren en planten zich weer welig ontwikkelden. Een wildernis, bezaaid met brokstukken van aarden vaatwerk, koperen, bronzen en ijzeren voorwerpen als hoefijzers en pijlspitsen.

Het is hard, maar waar: als we schrijven over groei en bloei van Stavenisse, kunnen we niet zwijgen over de ondergang, die er altijd aan voorafging. Maar na elke nederlaag herrees de dijk hoger en zwaarder en elke schijnbaar funeste tegenslag werd het begin van een vruchtbaarder periode.

Derde Stavennesse

In 1599 begon de inpoldering van de huidige Stavennessepolder. Steeds afstervend en aangroeiend was het eiland weer gevormd, waren belangrijke watergangen van het oude eiland, bijna honderd jaar drijvend, volgeslibd, en was het verdrinken land bedekt met een nieuwe laag vruchtbare aarde. De geulen de Kamer en de Hals werden van het buitenwater afgesloten en een acht kilometer lange dijk verbond Smerdiek met de Oud-Kempenshofstedepolder. Het arbeidsleger van Stavennesse hield niet op schor na schor watervrij te maken en in drassig land te veranderen. Terpbewoners, meer waren het aanvankelijk niet, gekomen met bootjes uit Zuid-Beveland, Flakkee, de Hoekse Waard, Dordrecht en de rest van het eiland Tholen.

De oude hervormde kerk in 1905. Ervoor worden grond- en rioleringswerken uitgevoerd.

Zo ontstond het derde Stavenisse, nieuw en planmatig opgezet, net als zo veel dorpen: de Voorstraat stond loodrecht op de dijk en liep van de haven naar de kerk. Een voorstraatdorp, naast de uitwateringssluis, met aan weerszijden van die hoofdstraat twee parallel lopende achterwegen, bedoeld voor het ontsluiten van de achtererven. De huidige Bosstraat is, volgens een plattegrond van 1599, een restant van de Cruysweg, die de Voorstraat kruiste.

De ambachtsheer zonderde tien gemeten grond af, waarop de kerk kon worden gebouwd en ieder mocht tegen betaling van erfpacht naar behoefte hierop bouwen.

Een van de eerste bouwwerken was een houten standerdmolen, die in 1602 werd gebouwd en al in 1606 ondersteboven stormde. Dertien maanden later stond er een nieuwe, die bij een orkaan in 1800 eveneens bezweek en een jaar later werd vervangen door de huidige stenen grondzeiler, met boven de deur een prachtige gevelsteen.

In 1606 werd een 'caeyken' gegraven naar het Keeten, dat in 1656 bij de aanleg van de Margarethapolder werd vervangen door het havenkanaal. Toen de oude Hamer begon te verzanden en men in 1656 de Margarethapolder bedijkte, had de Oud-Kempenshofstede opgehouden een eilandje te zijn. De Stoofdijk hechtte hem vast aan Stavenisse, het veer verviel, de oude molen werd verplaatst en een rijtje woningen verrees op de plaats waar vroeger de visser zijn netten uitwierp.

Dorp

Stavenisse ligt nog steeds in de uiterste punt van Tholen; het figuurlijke einde van de wereld. Tholen, toen nog door tal van kreken en geulen doorsneden, verdeeld in eilandjes, met vaarten als de Vosvliet en de Pluimpot vol kleine zeilschepen.⁴ De wandelaar die Sint Maartensdijk verliet, waar de oude poorten van roem getuigden, kuierde een uurtje later het idyllische Stavenisse binnen; langs het kleine kerkje de ruime hoofdstraat in, met aan weerszijden een dubbele rij iepenbomen geplant die eruit zagen als strak geschoren linden.

Links ervan was de Molendijk, met aan het einde de noodzakelijke molen en rechts ervan de Stoofdijk met de in 1657 gebouwde meestof De Star, waar de meekrap tot rode verfgrondstof werd gemalen voor gebruik in wolweverijen. En niet te vergeten: omstreeks 1650 ontstond het huidige Aannemers- en Timmerbedrijf Roozmond; elf generaties later het oudste bouwbedrijf en het op één na oudste familiebedrijf van Nederland. Het leven in Stavenisse was goed en het metsel- en timmerwerk blijikbaar ook.

Bestaan

Stavenisse: gestaag groeiend tot duizend, anderhalf duizend mensen. Velen dankten hun bestaan aan de landbouw en aan het onderhoud aan dijken en zee-

weringen. Gezamenlijk strijdend tegen het water, waarin nog een ander gevaar opdoemde, onzichtbaar en onhoorbaar: dijkval, de onaangekondigde en plotselinge inzinking van de grond. De zee ging vaak zo gliuiperig te werk, dat niemand er iets van merkte. Soms klonken midden in de nacht schurende geluiden alsof aardmassa's in het water stortten. En dat was ook zo: grote aardklompen scheurden af en plonsden de diepte in. Nooit zou er een antwoord komen op de vraag: waar schuilt gevaar? Werkzaam Stavenisse dus, waakzaam Stavenisse, maar óók en bovenal: worstelend Stavenisse.

'Schrickelijke Watervloeden'

Ons verhaal over de waterdrama's is nog niet aan een eind. We weten uit historische bronnen dat het Nederlandse kustgebied in de Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd regelmatig werd geteisterd door een reeks overstromingen, grotere en kleinere.

Half september 1672 joeg 'een tempeest van ongemene kracht' over de Noordzee en in de vloot van Michiel de Ruyter sloegen schepen los van hun ankers. De zuidkust van Tholen werd zwaar getroffen. Het gebied rond de stad stond blank, het oude dorpje Schakerloo ook, net als het naburige Scherpenisse en Westkerke. De animo tot dijkherstel was dermate klein dat de Staten van Zeeland alle mannen met spa en schop naar de dijk stuurden, met paarden en karren geladen met stro, planken en rijshout.

Ook de vloed van 1682 was heftig: in Zeeland stroomden meer dan honderd

De haven met op de achtergrond de Stooftdijk.

polders vol. De geschiedschrijver noemt het ‘de schrikkelijke Watervloedt, geschiedt op maandagh, den 26 Januarij deses iaars 1682’. Het eiland Tholen behoorde opnieuw tot de zwaarst getroffen gebieden en in Stavenisse, Sint-Annaland en Oud-Vossemeer hielden de pioniersvoeten het niet droog. In Tholen-stad stortten twee stadspoorten in, sleurde het water enkele bruggen mee en liep de Grote Kerk vol grijsbruin en stinkend water. De bijna bedijkte Pluimpot, het langgerekte binnenwater, splitste het eiland opnieuw voor jaren in tweeën. Uit de nabije omgeving verscheen een stoer verhaal over de schipper Abraham Jansz. van Oelen. Waarom? ‘Omdat hij op den 7 October van het selve jaer, 1682, op een wonderlijke en nooit gehoorde wijs, by St. Anna Land, een (so genaemde) walvis, gevangen heeft.’

Periode 1714 tot 1720

In de korte periode tussen 1714 en 1720 stroomden grote delen van Zeeland viermaal onder en op 3 maart 1715 liepen op Tholen acht polders vol, net als de dorpjes Oud- en Nieuw-Vossemeer, uitgerekend de dag vóór vastenavond. Zeeuws-Vlaanderen moest gebieden voorgoed prijsgeven, onder andere de Namenpolder in wat nu het Verdrongen Land van Saeftinghe is. En weer baggerden Stavenissers door de kletsnatte Voorstraat, net als hun voorvaders uit het eindeloos grijze verleden daar ook hadden gebaggerd. Weer werden de dijken gerepareerd met de bekende en enige bouwstoffen: van de schorren afgestoken kleibonken, doorgroeid met rietstengels, die eruitzagen als vormloze steenklompen. Na elke aanslag, na elke nederlaag verdreven de volharders de zee voet voor voet weer uit het bedijkte land, hun dierbare Stavenisse.

Eind december 1717 was er ‘de Kerstvloed of Midwintersvloed’. U kent het zich altijd herhalende schouwspel inmiddels wel: steeds opnieuw kwamen waterhazen aanzetten, recht uit de Schelde, hoog door de lucht, en zeeën van water vielen schuimend aan op de pappige dijken, waartegen ze uiteenspatten in duizenden waterdruppels die sissend terugschoven in het kokende en kolkende water. Altijd heerste er stilte voor de storm en altijd weer trok Stavenisse ten strijde. Dat deed Middelburg trouwens ook, ik moet daar even iets van zeggen, want het is opmerkelijk dat ds. Smijtegelt kort na deze storm de preek uitsprak, die in 1953 door ouderling Slager de zondag vóór de ramp werd gelezen. Smijtegelt noemde ook iets over de gebeurtenissen uit 1717.

Wat ons drukt, zijn die ongemene stormwinden; gij kunt er niet aan denken, of de haren van uw vlees moeten te berge rijzen, als gij de geruchten hoort van den 1 September tot nu toe. Van dezen winter is het schrikkelijk gegaan: den 1 September dachten wij in onze huizen begraven te worden; en op den Kerstdag meenden wij in de zee gesmoord te zullen hebben; gelijk God gedaan heeft te Embden, en andere plaatsen. In Groningerland, in Vriesland, in Noordholland, en

in een gedeelte van Zuidholland, hebben wij gehoord, dat het getal der verdronken beesten ontelbaar is. En het is schrikkelijk om te hooren, hoe vele menschen door het water gesmoord zijn. Denk aan dit land; wat een schade is er den 25 en 26 Februarij door den schrikkelijken ijsgang geschied. Denk aan hetgeen gebeurd is den 12, 15 en 18 Maart. Koningsbergen en Dantzig zijn haast weg; de straten worden met schuitten bevaren. Denk aan onze provincie en land; het is al in rep en roere geweest. Onze regenten van alle de steden en ten platten lande moesten gaan om te kijken naar de schaden die er aan de dijken waren. Het is al in rep en roere geweest; daar is staatsvergaderinge op staatsvergaderinge gehouden. Te Schoondijke is het meest al weg, daar het broednest van de atheïsterije is. Gaat men naar Zuidbeveland, de breede wateren loopen er over, zij zijn in het uiterste gevaar. Zij zeggen: wij kunnen niets meer doen als zuchten tot God.

Stormen en wateren waren er ook in januari 1808, in januari 1809, in februari 1825 en in de ijswinter van 1894-'95 wederom. Ook begin december 1897 was het weer raak: 'Het water kwam Stavenisse zo ver binnen dat het havenplein blank stond en de vloedplanken gezet moesten worden. De postverbinding met Zierikzee was een paar dagen lelijk in de war.' En ook op 12 maart 1906, toen Stavenisse op het nippertje ontsnapte aan een catastrofe, maar zover het oog reikte was er water, water, water.

Slot Stavenisse

De heerlijkheid Stavenisse werd kort na 1600 eigendom van de Belgische Philibert van Tuyll van Serooskerke. Deze Philibert was een machtig man. Hij was heer van Serooskerke en Popkensburg, van Moermont en Stavenisse, schepen van Middelburg, burggraaf van Zeeland, gouverneur van Bergen op Zoom, en ook nog eens raad en rentmeestergeneraal van Zeeland Bewesten-Schelde. In 1558 werd een gedenkpenning op hem geslagen.

Zijn tweede zoon, Hieronymus, nam wat functies en titels van vader Philibert over: hij werd in 1636 heer van Stavenisse en was tegelijk baljuw van Veere. Stavenisse was een van zijn twee liefdes, want hij liet er in 1653, bij zijn huwelijk met de rijke erfdochter Margaretha Huyssen, het Slot Stavenisse bouwen: een door water omgeven sprookjeswereld met bijgebouwen, stallingen, koetshuis en dienstwoningen. In de voorgevel zaten negen kruisvensters, boven de toegangsdeur pronkte een wapenstein en het schilddak torste drie dakkapellen en twee schoorstenen. Rondom het slot lagen siertuinen en de hoofdtoegangsweg sloot aan op de huidige Poststraat, waar de portierswoning stond.

Hieronymus van Tuyll van Serooskerke stierf in 1669 in Veere en werd begraven in zijn geliefde Stavenisse. Het kasteel, helaas, kan niet meer worden bewonderd, want het werd steeds minder bewoond, wisselde van eigenaar, werd verwaar-

Slot Stavenisse, dat in 1653 gebouwd is en na 1750 stukje bij beetje gesloopt; in 1910 sneuvelde de laatste gedeelten: stalling en koetshuis.

loosd en is na 1750 stukje bij beetje van de aardbodem verdwenen. De grachtmuren werden tot het maaiveld afgebroken en in 1910 sneuvelde stalling en koetshuis onder de slopershamers. De gracht diende nog lang als schaatsbaan en goudvisvijver.

Na de ramp ging alles zienderogen achteruit: de gracht werd gevuld met afval en aan de voorzijde gedempt om te dienen als tuin bij voorliggende woningen. Het slotterrein werd moestuin. Inmiddels is met de restauratie van de grachtmuren begonnen en in de uitgediepte slotgracht zwemmen weer vissen.

Na de ramp

De vorige alinea begint zo simpel: na de ramp ... Het is een gezegde, en iedere Zeeuw weet wat met 'de ramp' wordt bedoeld: de ramp van 1953. We spreken bij het chronologisch plaatsen van gebeurtenissen over 'vóór de oorlog' en 'na de oorlog', 'vóór de ramp' en 'na de ramp', waarbij de watersnood, de ramp, wel de belangrijkste breuklijn is. De laatste ramp die Stavenisse trof, de zwaarste, met de meeste doden. Erger dan die van Sint Felix Quade Saterdach, want van de 1737 inwoners vonden er 153 hun graf in de golven; de oudste 85 jaar en de jongste drie weken. Het leed was onbeschrijfelijk. Stavenisse wist het weer: de zee geeft, de zee neemt, de zee houdt geen rekening met leeftijden en ontziet niets en niemand.

Nu is alles anders, veiliger. Het verhaal van Zeeland, van zee en land, is wat achterhaald; de ergste spanning is eraf. Inspecteurs van het Waterschap Scheldestromen zijn altijd alert en zelfs ruimtevaarttechnologie helpt mee om de dijkvochthuishouding te monitoren. Dijken worden tijdig gerepareerd, preventief,

De voormalige toegangsbrug tot het slot Stavnesse.

kleine stukjes inclus, en bij de minste afwijking krijgt de dijk een steviger jas. De Oosterscheldekering tussen Schouwen en Noord-Beveland zorgt voor een veilig Stavnesse. Een achtkilometerlange reeks enorme schuiven, 62 in totaal. Koningin Beatrix, nu weer prinses, sprak bij de opening van die kering in 1986 de woorden: ‘De stormvloedkering is gesloten. De Deltawerken zijn voltooid. Zeeland is veilig.’ Negen jaar later herhaalde, verbeterde ze dat nog eens bij de ingebruikname van het échte sluitstuk van de Deltawerken: de Maeslantkering bij Hoek van Holland.

De nooit eindigende waakzaamheid is een beetje geëindigd, want bij een waterstand van drie meter boven NAP worden de schuiven door mensenhanden op Neeltje Jans gesloten. En als daar niemand is of als de bewaking het te druk heeft met surfen, op het web of op de golven, dalen de schuiven met 3 millimeter per seconde automatisch omlaag.

En - hoe kan het gebeuren - terwijl deze regels worden geschreven, zijn de schuiven omlaag: door het watergeweld dat als de Sinterklaasstorm van 2013 de geschiedenis ingaat. Het waterpeil steeg tot 3,99 meter boven NAP, de hoogste stand sinds het rampjaar 1953, toen het nog 25 centimeter hoger was. ‘Je weet dat hij het doet, maar het is toch altijd weer spannend,’ biechtte een schuivenmedewerker eerlijk op. De Deltawerken zijn mooi, zolang de kering niet ‘out of control’ raakt. Code rood lijkt voorbij, code oranje misschien ook wel een beetje. Stavnesse is niet meer calamiteus.

Stavnesse is veilig, want bij de haven sjuwt een kind met een schep en een kruiwagen, bezig de aartsvijand water de laatste slag toe te brengen.

Ouderling L.J. Potappel (1906 - 1953)

In 1906 had ds. Van der Heijden een jongeman als ouderling bevestigd. Jong, amper 24 jaar, maar een bevestigd en geoefend christen; een vader in de genade. Het was Leendert Potappel. Zijn naam is overbekend en zal dat ook wel blijven. Geordend prediker is hij nooit geweest, maar gepreekt heeft hij: als soldaat met zijn brieven, als ouderling met zijn toespraken, als christen met zijn godzalig leven. Prediker met zijn hele bestaan.

Leendert Johannes Potappel zag het levenslicht op 27 maart 1882, in een huisje aan de Stavenisser Achterweg, die nu Wilhelminastraat heet. Zijn ouders waren Marinus Potappel en Johanna Suurland. Leen heette naar opa Leendert Potappel en met zijn tweede naam, Johannes, naar opa Suurland. De hervormde dominee Scholte bediende aan hem het teken en zegel van Gods genadeverbond. De andere kinderen uit dit huwelijk waren Johanna Clasina, een meisje dat na een jaar stierf, Clasina Johanna, die in de rampnacht zou omkomen, Johanna Cornelia en Johannes Cornelis. Vijf kinderen dus, de oudste uit 1882 en de jongste uit 1889. Het gezinnetje Potappel verhuisde rond 1890 richting de Molendijk, bij de haven, naar een huis 'op d'n bleik' waar het tot 1913 woonde.

Kermis

Vader Potappel was dijkwerker, grondwerker, poldergast. Hij was er goed achter dat het loon wél moest worden verdiend en dat je van hard werken 'een kromme rik en een blanke schoppe' kreeg. Los arbeider, die van het ene werk naar het andere trok en vaak in provisorische bouwsels van balken en planken sliep. Altijd inzetbaar in de strijd tegen het water, zoals zijn voorgeslacht dat ook was geweest, en dat allemaal onderaan de loonladder van werkend Nederland. Leendert (Zeeuws: Lin) leefde vanaf zijn vierde jaar in een zware weg van overtuigingen. Hij kwam als mannetje van vier eens bij zijn oma, waar net een klokkenmaker op bezoek was, niet alleen om over klokken te praten, maar vooral

*Op de Voorstraat stonden kermiskramen met koek, snoep, oliebolle en vis.
De hervormde kerk is nog het fraaie oude kerkje van vóór 1911.*

over de plaats waar geen tijd meer zijn zal. En juist die gesprekken maakten grote indruk op Lin. Hij vertelde er zelf over:

Vanaf mijn 4^e jaar had ik gedurig een stem in mijn binnenste, die sprak: gij kunt zo niet sterven. Ik had daardoor een erg verontruste ziel en werd veel bij dood en eeuwigheid bepaald. Ik ben met mijn 5^e jaar op school gegaan. Nu kwam daarbij dat ik bij mijn grootouders meest ben opgevoed. Ik zag groot op het bevoorrechte volk. Wonder benauwd had ik het, wanneer ik de torenklok hoorde luiden, daar het de gewoonte bij ons is, als er iemand begraven wordt. Dan zeiden ze mij gedurig: straks luidt de klok voor u, en gij zijt onbekeerd en zult nooit bekeerd worden ook.⁵⁴

Niet iedereen begreep zijn nood, ook zijn ouders niet; die vonden het vreemd dat hij geen spelletjes deed en geen streken uithaalde. Vooral vreemd dat hij niet naar de kermis wilde, onbegrijpelijk zelfs, en zijn ouders probeerden hem wat op te vrolijken toen de kermis lekker breed was opgezet. Leen was toen zes, zeven jaar.

De jaarlijkse kermis was in vroeger jaren vrijwel de enige gelegenheid voor de eenvoudige burger om de bloemetjes eens buiten te zetten. Vanouds was het een soort oogstfeest, dat steevast in het najaar plaatsvond, want in de zomer had niemand tijd. Op het Havenplein stond de carrousel van Hootsman, in de Voorstraat waren kramen met koek, suikergoed, oliebolle en vis. Het paar-

denspel Blanus oefende op burgers en buitenlui een onweerstaanbare drang uit: veel vermaak voor weinig geld. Een publiekstrekker, en juist dit spel leek vader en moeder erg geschikt voor Leen. Burgemeester Dorst regelde voor alle 250 schoolkinderen een extra middagvoorstelling en de ouders bedankten hem 'voor den genotvollen middag.' In hotel De Gouden Leeuw was een café chantant en in de danszaal gingen de remmen los. Een waarzeggerstent en het Künstler Theater Gerda zorgden voor spannende momenten en mooie toekomstmuziek. Stavenisse was gelukkig.

Leens ouders namen hem mee naar het kermisterrein, sleepten hem van kraam naar kraam, naar de draaimolen en met nadruk naar het paardenspel. Maar Leen rukte zich los, holde de polder in en zocht troost, bescherming en geborgenheid in een greppel aan de Veerweg. Daar vond hem zijn oma, die de nood van haar kleinkind wel begreep; zijn verhaal dat hij in de grond zou zijn vergaan als hij in de carrousel was gestapt ... Korach, Dathan en Abiram, die namen kende toch iedereen?

Op school

De meester op school begreep er niets van, want Leen was bepaald niet dom, maar wel vaak met zijn gedachten afwezig. Hij leek angstig weg te dromen, maar schreeuwde plotseling met een paniekerig stemmetje door het lokaal: 'Verloren, o God, voor eeuwig verloren.' Het mannetje was de wanhoop nabij. De meester deelde direct een portie straf uit, maar dat hielp niet; het was ook het domste wat hij kon doen. Dat werd hem duidelijk toen een oude bekeerde vrouw hem uitlegde dat Lin gebukt ging onder de last van zijn zonden, dat hij voelde dat hij moest sterven en verloren gaan omdat die niet vergeven waren en dat straffen en slaan dus helemaal geen zin had.

Klasgenoten leefden zich daarna extra op hem uit. Ze moesten en zouden hem treiteren en ze schreeuwden: 'Jongens, daar komt "verloren", zullen we hem in brand steken?' En ze probeerden het, zodat zijn haar en kleren schroelden en de politie eraan te pas moest komen. Pesten op school is niet nieuw: ook Lin was een speelbal van de jeugd. Ze lieten hem zelfs eens door het ijs zakken en God verhoedde nog erger.

Leen moest sterven, maar kón niet sterven. Satan fluisterde hem in dat het wel zou loslopen, dat hij zo benauwd niet hoefde te zijn, maar Leen was wél benauwd en wist dat het níet zou loslopen. Ondertussen gingen de pesterijen gewoon door. Meisjes gooiden zijn geraapte aardappels in een greppel met water en smeten zijn klompjes een watergang in. Het had net geregend en Leen stond op blote voeten in de modder, hij kon er niet meer tegen en was radeloos van verdriet, machteloos, met als gevolg dat er een vloek over zijn lippen kwam. Toen kon hij, meende hij, nooit meer bekeerd worden en satan fluisterde hem

De openbare school van Leentje Potappel met erachter de oude hervormde kerk. Alle kinderen dragen een hoofddeksel.

in: een zak met natte grond om je hals hangen en in de watergang springen, dan denken de mensen dat je verdronken bent bij het opvissen van je klompen. Leen zou het hebben gedaan, maar voelde op dat ogenblik een hand die hem terugduwde, een Vaderhand die het verhinderde.

Schuurkerkje

Leen ging geregeld naar de Hervormde Kerk, naar ds. Fijnvandraat of ds. Snel, maar daar hoorde hij het wonder van Gods vrije genade en het geluk van Gods volk niet verklaren. Ook miste hij daar de vromen, voor wie hij zoveel eerbied had en daarom wilde hij naar het schuurkerkje in het Achterwegtuintje, waar ouderling Johannes van Dalsen oude preken las en ds. Maliepaard zijn nieuwe preken uitsprak. Zijn ouders wilden dat tegenhouden en gaven hem daarom geen kerkgeld mee, maar Leen ging wél en vond op het kerkpad de drie nodige centen.

In zijn tiende jaar kreeg hij nog diepere overtuigingen en reikte zijn inktzwarte schuld- en zondenregister van de hemel tot de aarde; alles werd zonde, zijn kerkgaan, zijn lezen, zoeken en bidden. Leen werd de grootste der zondaren: hij kon nooit meer zalig worden. En toen kwam ds. Maliepaard weer eens preken.

Toen ik zo onder het gehoor zat van Gods dierbaar gepredikte Woord, hoorde ik de leraar - het was of hij op mij wees - zeggen: 'Zondaar, u ligt voor God verdoemelijk van uw geboorte af.' Die woorden zonken met overtuigende kracht in mijn ziel, waardoor ik mij voor het eerst

als zondaar zag, dood liggend in zonden en misdaden. Ik kreeg met een heilig en rechtvaardig God te doen, en zag dat die God vanwege Zijn heiligheid geen afstand kon doen van Zijn recht, en tegelijk dus geen gemeenschap kon maken met de zondaar. Ik zag mij dus liggen onder het oordeel des doods en zag niets dan een eeuwig omkomen.

Leen deed de hele dag zijn best om zijn verdriet en zijn nood voor de mensen te verbergen. Op zekere avond zag hij zijn zonden helderder dan ooit; God werd zijn Rechter. Hij kreeg een zicht op de staat der rechtheid en zag hoe hij om eigen schuld in Adam verdoemelijk was. Hij werd ontdekt aan de oorzaak van zijn ellendestaat en zag zich zonder God in de wereld. Hij ervoer de verre afstand tussen het vlekkeloos heilige Wezen en zichzelf. Toen gebeurde een wonder.

Ik voelde God te missen en niet te kunnen missen, en toch te moeten missen, en dat voor eeuwig. Ik voelde daar een afgesneden zaak in en liep op een zondagmiddag, in radeloosheid, met de wanhoop in mijn ziel, bij ons de zeedijk af. In die toestand ging ik naar de kerk en riep uit, dat er nooit meer doen aan zou zijn. Waar moest ik het zoeken in zulk een staat? Toen kwam de Heere Jezus Zichzelf aan mijn ziel openbaren uit Johannes 14:6 met deze woorden: 'Ik ben de Weg, en de Waarheid, en het Leven. Niemand komt tot den Vader dan door Mij.'

Leen kreeg een gezicht op Christus, de wet zweeg en de schuld was weg, hij kon nog zalig worden. Hij kon het wonder niet op en ervoer sterke uitgangen naar Christus, maar zijn ziel was niet gered, hij wist niet waar zijn schuld was gebleven en voelde een brandend verlangen om Christus als Borg te kennen.

Verzoening met God

Hij kwam in een persoonsgemis en de aanleiding daartoe was het sterven van een vrouw, op oudejaarsdag 1893, die jaren had uitgezien naar de vergeving van haar zonden. Het was Adriana Krina Smits, 53 jaar, weduwe van Jacob Neele en dochter van Hubrecht Smits en Helena Dorst. Ze kreeg die weldaad op haar sterfbed en mocht in vrede heengaan met een psalmvers op de lippen: 'O Heer, wanneer komt die dag, dat ik toch bij U zal wezen, en zien Uw aanschijn geprezen' (Ps. 42:1, Datheen). Leen voelde dat die vrouw een Borg voor haar schuld had, maar hij had die niet; dat zij kon 'mijnen', maar hij niet; dat zij eeuwig gelukkig was, maar hij niet. Daardoor werd zijn persoonsgemis zo sterk, dat hij bijna niet meer kon leven, maar Christus verborg Zich en al Zijn beloften werden als met een kleed overdekt. Drie bange weken volgden en de nood werd onhoudbaar. Het was inmiddels april geworden toen Leen radeloos naar de zeedijk slofte en daar werd gedagvaard voor de Rechter van hemel en aarde.

Het gebeurde op de avond van een voor mij onvergetelijke dag, dat ik als

Vader Potappel was dijkwerker, grondwerker, poldergast. Altijd inzetbaar in de strijd tegen het water, maar onderaan de loonladder.

het ware gedaagd werd voor de vierschaar Gods, waar Hij mij meer dan ooit tevoren voorkwam als een vertoornd Rechter, Die tot mij zei: nu zullen we afrekenen. Ik kon niet anders dan mijn doodvonnis ondertekenen. Wat kreeg ik toen een liefde in mijn ziel tot dat recht, dat ik liever verloren ging dan dat het recht Gods gekrenkt zou worden.

Hier was ik aan het einde van alles. Van de Tweede Persoon besepte ik op dat ogenblik niets. Maar het duurde heel kort en toen kwam de heerlijke Immánuël Zich heerlijk en liefderijk openbaren in mijn ziel. O, welk een wonder van genade, toen die schuldovernemende Borg met een krachtige stem sprak in mijn ziel: 'Ik, Ik ben het Die uw overtredingen uitdelg.' Ik werd in de vrede met God gezet en de Vader kwam mij voor, Die mij rechtvaardigde en mijn schuld vergaf en met mij verzoend wilde zijn in en door het borgwerk van Zijn eigen Zoon.⁵⁵

Alles sprak van vrede: het stof van de aarde en de stenen van de straat en de dieren van het veld. Alles was nieuw, alles was vrede en in zijn hart klonk het schriftwoord: 'Zo dan, indien iemand in Christus is, die is een nieuw schepsel.' Leen kwam weer tot zichzelf toen het al donker was, maar in zijn ziel was de Zon der gerechtigheid in volle glorie opgegaan.

Twee dagen later werd zijn hart vervuld met Gods liefde: 'Ik zal u Mij ondertrouwen in gerechtigheid.' Ook ervoer hij: 'Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus?' Eén groot wonder, onuitsprekelijk en zalig. De wet, die hem eerst vervloekt had, zegende hem nu; de Heilige Geest toonde hoe hij nu in Gods Kerk geboren was, wedergeboren, verenigd met Christus en met al de leden van Zijn Kerk. Hij oefende gemeenschap der heiligen en wist niet meer of hij nog op de aarde of al in de hemel was: 'Het was mij een ogenblik of al de gezaligden mij begroetten en ik het lied des Lams, het nieuwe gezang met hen

zong; dat zal ik nooit vergeten.’ Hij was nog op aarde en zijn wens was om zich bij Gods volk te voegen, een plaats te krijgen in hun hart.

Twee zienvrienden

Een paar dagen later liep Leen in de Dirksdreef Kees van Oeveren tegen het lijf en hij begon hem spontaan te vertellen wat er met hem gebeurd was. Kees vroeg verwonderd: ‘Jongen, ken jij dat ook?’ Hij zei dat zijn ziel een paar weken terug óók gered was, niet aan de zeedijk, maar achter een aardappelhoop. Hij nam Leen mee naar huis, legde de Bijbel tussen hen beiden op tafel en las Romeinen 8: ‘Zo is er dan nu geen verdoemenis voor degenen die in Christus Jezus zijn.’ Kees vertelde dat hij vroeger nooit naar een kerk ging en niets van godsdienst moest hebben, maar dat zijn vrouw had aangedrongen om ds. Daniël Bakker te horen en dat hij toen in het hart was getroffen, niet zozeer onder de preek, ook niet onder de gebeden, ook niet onder het zingen, maar onder het uitspreken van de zegen. En nu, twintig jaar later, was hij vrijgesproken van schuld en straf en had hij recht op het eeuwige leven gekregen.⁵⁶

Ook ouderling Johannes van Dalsen hoorde wat Leen had doorleefd. ‘Die oude man weende van blijdschap, zodat hij zijn kinderhand aangreep, waarop de tranen rolden, zeggende: “Mijn lieve jongen, welkom in de strijd.” Leen begreep het niet: strijd? Hij genoot juist vrede, niets dan vrede, maar hij moest het leven nog door, de strijd nog in, om te leren dat na de verlossing de strijd des geloofs begint.’⁵⁷

Moeder

Leentje Potappel: een jongen van twaalf jaar, een kind nog maar, dat al volop het land bewerkte en enkele weken na zijn bekering, op 6 mei 1894, zijn moeder naar het graf moest brengen. Moeder zei op haar sterfbed tegen haar moeder: ‘Als het waar is wat ze vertellen van mijn kind, dan heb ik daar alleen de hel al aan verdiend.’ Oma Suurland zei: ‘Jewanna, ik heb je zo dikwijls gewaarschuwd: wees niet zo hard tegen je kind.’ Vader was bijna altijd van huis en oma ging voor Leentje zorgen.

Sammelina Hartog

De Smerdiekse Sammelina Hartog werd een geestelijke moeder voor Leen. Ze woonde op de Kleine Kaai, in een klein huisje met een winkeltje erbij; een vrouw van 75 jaar, die in de volksmond Sammarine werd genoemd.⁵⁸ Ze had op zekere dag gehoord dat Leentje in overtuigingen de polder was ingelopen en daar in een holle boom gevluht om er ongezien en ongehoord tot God om genade te roepen, maar drie mensen hadden hem tóch zien lopen, hadden tóch gehoord hoe hij om genade smeekte, hadden tóch zijn nood begrepen en hadden dat wonder aan Sammarine verteld. Die droeg Leen jarenlang op in het

gebed, met als gevolg dat hij haar werd geschonken als een zaad van de kerk. En toen zijn ziel was gered, was het haar of ze 'van een knechtje verlost was'. Leen had veel over haar gehoord en voelde zich erg aan die biddende vrouw verbonden, maar durfde haar niet onder ogen komen, totdat de liefde en het verlangen te sterk werden en hij naar Smerdiek kuierde en met een verzonnen boodschapje haar winkeltje binnenstapte. Sammarine wist direct dat dit onbekende jongetje Leentje moest zijn en dat zijn boodschapje zo belangrijk niet was. Ze zei: 'Jongen, je hebt me wat te vertellen, waar je al vier weken mee hebt gewacht.' Ze wist alles al en nam hem mee naar haar kamertje om te praten.

Vrouw Luijk

Nóg zo'n geestelijke moeder was de weduwe van voorganger Luijk, toen rond de tachtig. Ze liep eens naar de kerk, maar voelde zich erg moe en vroeg daarom of Leen haar naar haar plaats wilde brengen. Die kon niet weigeren, maar hij vond het akelig om met een oude vrouw aan de arm te lopen en vrouw Luijk, die dat wel merkte, zei in de kerk tegen hem: 'Leen, als je nu net zo beschaamd voor God, de hoogste Majesteit, hier onder de prediking mag zitten als je voor de mensen beschaamd bent, dan is het goed, mijn jongen.' Ze was een geofende christin en zei op zekere keer: 'Lin, als je weer komt, gaan we geestelijke inspectie houden, dan gaan we je geestelijke wapens eens nakijken, want die moeten er schoon en netjes uitzien.' Maar Leen moest in die tussenliggende week gerst dorsen en had veel last van stof en jeuk en dus kwam van die wapeninspectie niets terecht. Vrouw Luijk zei: 'Nou Leen, we zullen de inspectie maar uitstellen

Stavenisse. De begrafenis van wijlen mej. de wed. Luijk is bepaald op a.s. Dinsdag. Daarbij hoopt tegenwoordig te zijn ds. Van der Heijden van Vlaardingen, die des avonds eene gedachtenisrede zal houden in het kerkgebouw der Geref. Gem., door wijlen den heer M. Luijk gesticht, en om welke zijne weduwe lange jaren de hoeksteen mocht heeten.

Vrouw Luijk stierf in maart 1914 op de leeftijd van 100 jaar en 7 maanden. Ds. Van der Heijden leidde de begrafenis. De grafsteen is precies een eeuw na haar overlijden fraai gerestaureerd (januari 2014).